

СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ БУЛ. „ХРИСТО БОТЕВ“ № 52

Александър Станев, Владислав Тодоров, Емилия Евтимова

През 2013 г., във връзка с инвестиционни намерения, свързани със строежа на хотел „Централ“, бул. „Христо Ботев“ № 52, се проведе спасително археологическо проучване (обр. 1). Теренът попада в първа охранителна зона на археологическия резерват „Сердика-Средец“. Общата проучвана площ е 600 кв.м.

Прегледът на историографията показва, че в района на обекта никога не са извършвани археологически наблюдения или проучвания. В една от първите разширени публикации за историята и древностите на София, С. Добревски представя османския и античен град с трасетата на укрепителните съоръжения, наложени върху плана на града от 1907 г. (Добревски 1907, 1187, черт. 16). Според него антична крепостна стена преминава през източната част на съвременното жилищно каре, в близост до ул. „Братя Миладинови“. Въпреки че тази теза е оборена още от С. Бобчев в публикацията му от 1943 г., към настоящия момент липсата на археологически проучвания не позволява окончателното приемане или отхвърляне на идеята за друга крепостна стена подобно на северното разширение на Сердика или т.нар. „кастел“ от изток на града.

Обр. 1. Местоположение на обекта

В близките райони има откъслечни данни за наличието на антични структури. Първата информация се отнася към 1907 г., когато при изкопни дейности за основи на сграда на бул. „Клементина“ № 24 (сега бул. Ал. Стамболийски) е отчетена „основа на антична сграда“ (Бобчев 1943, 20). Няколко години по-късно (1915), по време на строежа на Окръжната палата (сега Министерство на земеделието), са регистрирани „стари зидове“, мозаечна настилка и предмети датирани в IV-V век (Филов 1915, 223-224). На същото място (ъгълът на бул. „Хр. Ботев“ и бул. „Братя Бъкстон“ (сега ул. „Дамян Груев“) през 1937 г. са допроучени основите на сградата, която представлява трикорабна базилика, а в непосредствена близост са открити и няколко раннохристиянски гробници (Бобчев 1943, 27-28). При спасително проучване на ул. „Дамян Груев“ № 8 през 2006 г. са доразкрити четири гробници, един зидан гроб и още части от базиликата (Кирова 2007, 314-317).

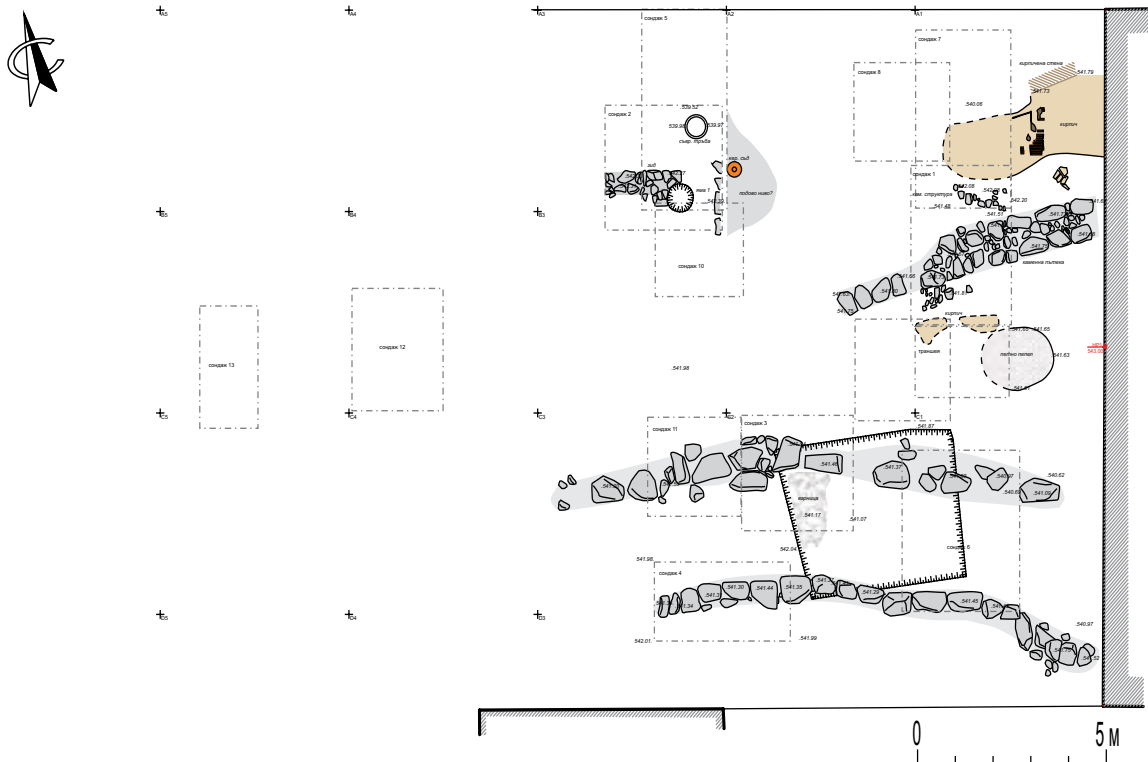
Последната информация в специализираната литература се отнася отново към спасително проучване през 2007 г. в района на пл. „Позитано“, където са засечени три антични зидани гробници и гробове от късния некропол на възрожденска София XVIII-XIX век (Мешеков 2008, 364-368).

Историческата справка показва, че разглежданият участък е в непосредствена близост до руслото на р. Владайска. Според първия план на град София (1878 г.) обектът се разполага на север от ул. „Нишка“ в района на т.нар. „Вайсова воденица“. Непосредствено на запад се развива землено укрепително съоръжение от османския период (Хендекъ), а на изток, върху високия речен бряг - „Нова чешма махала“ (Чукур-махлеси). В северна посока, между Владайската река и Хендекъ, теренът е обозначен като „Бостани“ (Иширков 1912, План на София). Районът на юг-югозапад е зает от християнски гробища от XVIII-XIX век (обр. 2).

До 1878 г. мостът при „Нишки път“ е западната граница на градската територия (Георгиев 1983, 6). Още в първия следосвободенски регулационен план на града територията, в която влизат проучваният участък с прилежащите части на бул. „Христо Ботев“ и „Александър Стамболийски“, и пл. „Възраждане“, е оформена като „фабрична зона“ (Георгиев 1983, 53). През 1887 г. с решение на Столична община теренът на запад е включен в регулация. Това намира пряко отражение в жилищното каре, което в протежение на 1889-1890 г. е оформено според съществуващия градоустройствен план (Георгиев 1983, 28-29). До 1920 г. вече има изградени едно- и двуетажни сгради, а през 1928 г. на ъгъла на двата булеварда е издигната съществуващата и до днес масивна сграда (тогава Железничаро-пощенски дом). Върху самия парцел дълго време

Обр. 2. Районът на обекта в първия градоустройствен план на съвременна София се разполагат ниски постройки до съвременното строителство през 60-те години.

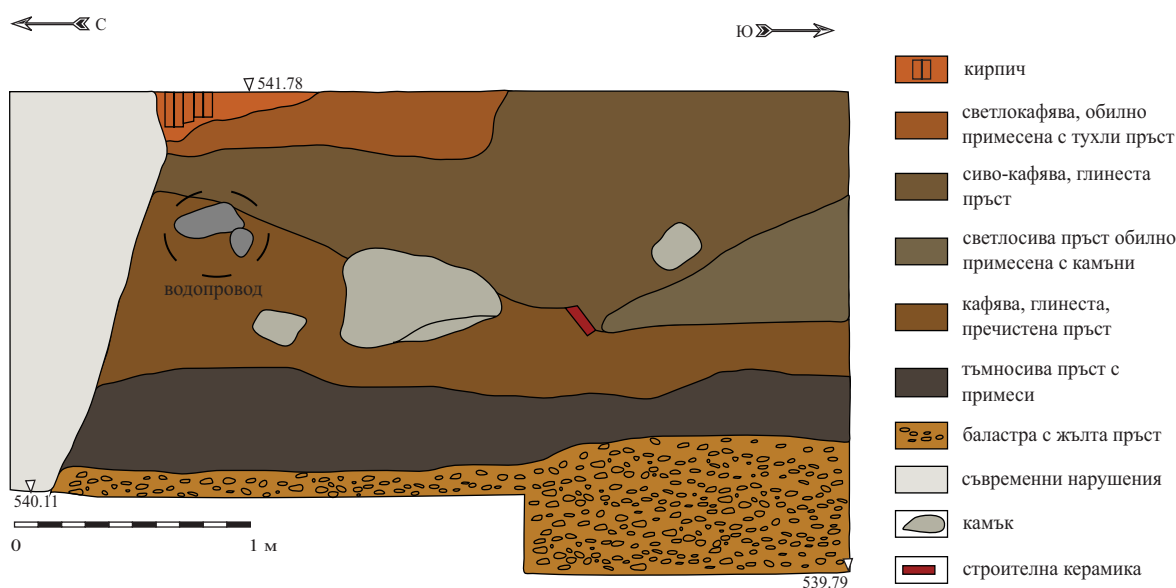

Обр. 3. Археологически структури (геодезично заснемане)

В началото на археологическата дейност се извърши предварителното проучване, което показва масивни съвременни нарушения в западната част на обекта, достигащи над 4.5 м в дълбочина. С оглед на ситуацията работата се концентрира върху източната половина на терена.

Установи се, че непосредствено под съвременните сгради се локализи-рат структури, датирани с материали от XIX-XX век. Те се разполагат в цялата източна част на парцела (обр. 3). Според битовата керамика, която се открива като масов материал, може да се постави долна граница на структурите около втората половина на XIX век.

В североизточния ъгъл на обекта се разкри ситуация с паднала кирпиче-на стена и прилежаща каменна пътека (с конструктивно оформен улей за изтичане на вода). При зачистването им се регистрират битова керамика и находки (лули, фрагменти от английски порцелан, личен печат, бронзов пръстен и др.) с късна дата. Непосредствено на запад се отчете друга структура на същото ниво и със сходни съпътстващи материали. Вероятно свързан с тях е масивен участък с тъмна пръст с висока концентрация на глазирана битова керамика (със силно окислена повърхност придаваща метален оттенък) в южната част на изследваното пространство. Наблюдението показва, че фрагментите са с

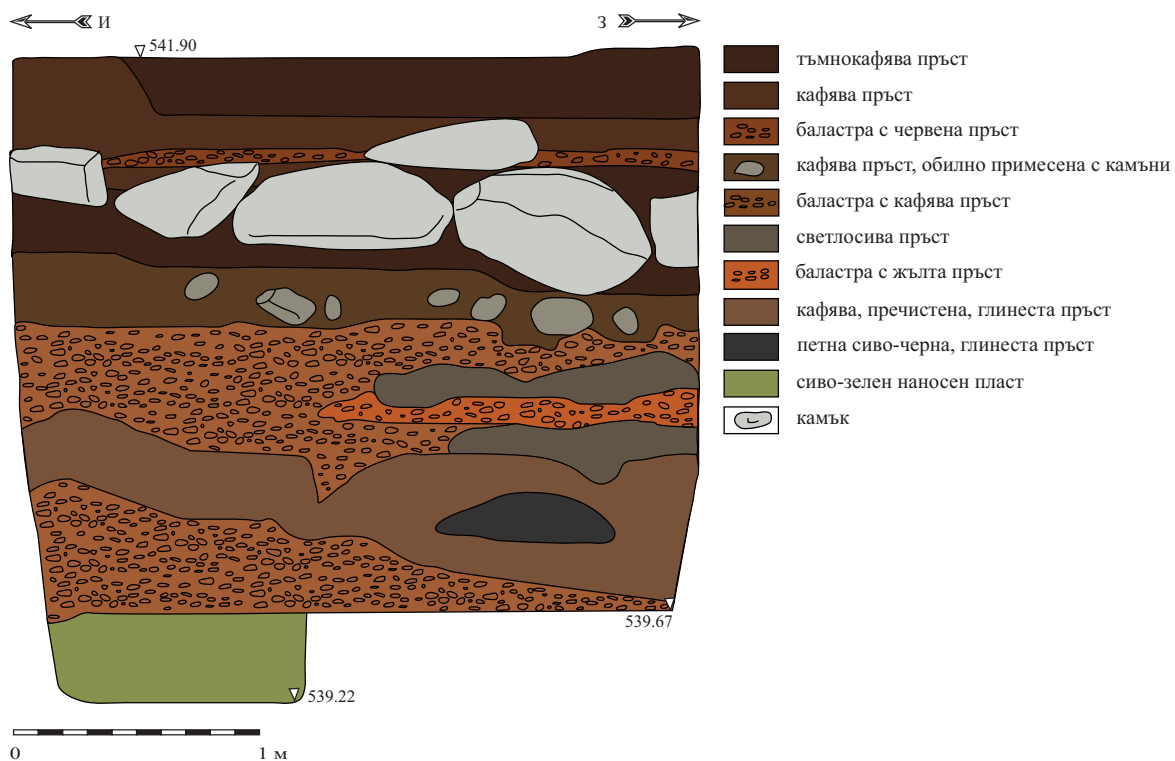

Обр. 4. Стратиграфски напластявания

почерняла глазура, което е свързано с химична реакция, при продължителен престой в агресивна среда. Регистрират се значителен брой дребни находки (лули, битови инструменти и предмети, костени и дървени изделия, две железни огнива и др.), което позволи ситуацията да бъде интерпретирана като бунище.

След документирането на структурите в североизточната част на обекта се навлезе в дълбочина. На 0.40 м под кирпичената стена се разкриха пет силно фрагментирани водопроводни тръби с обща дължина 1.25 м. Същите са фланкирани от двете страни с ломени камъни. Формата на тръбите и съпътстващите материали се отнасят към османския период (южно от водопровода се достигна до каменно струпване, от което произхождат съвременни материали и четири монети от 1881 г. – вероятно яма за боклук). От това ниво в дълбочина не бяха засечени други археологически структури. Наблюдават се разнородни по цвят и състав пластове пръст, в които се отчита наличието на смесени антични, ранносредновековни и възрожденски материали. Концентрацията им приключва с достигането на масивен баластров пласт (обр. 4).

Интерпретацията на сектора показва наличието на застроен терен с леки постройки, които са синхронни във времето. Хронологическите граници, съпоставени на база археологическото наблюдение и историческата справка, насочват към следосвобожденския период (това вероятно е застрояването на съвременното каре след 1887 г.). Допълнителна информация за наличието на жилищни структури е присъствието на значително количество животински костен материал (над 5200 фрагмента), който се разкрива с равномерна кон-

Обр. 5. Стратиграфски напластявания

центрация по цялата площ на проучваното ниво¹. Същите са издигнати върху изкуствено заравняване с пръст, в което се регистрират разнородни във време отношение материали без стратиграфско позициониране.

Друга ситуация се формира от две редици от камъни, ориентирани в посока изток-запад. Същите са успоредни и са изградени от масивни обработени блокове без спойка, поставени с плоската част нагоре (дължината им е съответно на южната 12.50 м и на северната 12.00 м, а отстоянието между двете около 2.20 м). От изток и от запад са унищожени от съвременното строителство. И двете структури лежат върху специфични масивни баластрови пластове, което провокира извършването на геоморфоложко и седиментоложко изследване (обр. 5). Същото установи наличието на река².

¹ Археозоологичният анализ показва, че над 50% от костите принадлежат на говедо, а 30% на овца и коза. Тези данни показват, че основните животински видове, които присъстват, са домашно отглеждани. Над 60 единици от говеждите кости и рога са със следи от срязване с метален инструмент и практически представляват заготовки за изработване на костни предмети. Това дава предпоставка да се коментира наличието на работилница за костени изделия на или в близост до проучвания терен. Анализът беше извършен от Теодор Тодоров, докторант към НАИМ-БАН.

² Основните видове наслаги в проучвания обект характеризират три фациални обстановки: русло – характеризира се с едър и добре заоблен материал; от ситнозема преобладава пясъчната фракция; старица – тъмен цвят и увеличено съдържание на дребните фракции; заливна тераса – увеличено съдържание на дребните фракции и т.нар. единичен, добре огладен чакъл. Предполага се, че в най-долните хоризонти личи геохимичната бариера, отделяща късноледниковото време. Тя личи в рязката смяна на механичния състав и цвета. Най-горните

Съпоставянето на историческите данни и геоморфоложката информация насочи тълкуването на двете структури като съоръжения, свързани с трасето на реката, най-вероятно бродове. Детайлното проучване в сектора показва, че от нивото на каменните редици в дълбочина се откриват единични фрагменти късна битова керамика (обезличена, със следи от пребиваване във вода), силно корозирали метални предмети (основно железни ковани пирони) и монети (също силно корозирали). Нумизматичният материал влиза в интервала XV-XVI век. От четимите монети най-ранна се явява мангър на Баязид I (1389-1402) (обр. 10.5), най-късна - мангър на Мехмед II (второ управление (1451-1481), Едирне, година - 857-ма по хиджра) (обр. 10.6), а масово са представени мангъри на Мурад II (1421-1444 и 1445-1451) (обр. 10.4)³. Находките са с намаляващ интензитет в западна посока, като в най-западните сондажи (в зоната на заливната тераса на реката) напълно изчезват.

Геоморфоложкото проучване показва, че в определен момент руслото е било затлачено и реката е престанала да функционира. Това кореспондира пряко с археологическото наблюдение. За времето на XVII-XVIII век на терена се откриват единични фрагменти битова керамика и находки и в пълната липса на монети (вероятно донесени от реката). В стратиграфско отношение това е най-ясно отличимо в участъка при бродовете. Във височина, както в северна и западна посока, се отчита разнородна по цвят, състав и съдържание пръст. Както беше споменато, на база на керамичният комплекс, дребните находки и нумизматичния материал може да се предположи, че въпросната пръст е свързана с изкуствено засипване на терена с цел неговото усвояване. Във времево отношение тази дейност се отнася между края на XVIII - втората половина на XIX век.

Единствената по-ранна ситуация е регистрирането на колективна находка в централната част на обекта (сондаж 12), на около 4.00 м дълбочина

части на разрезите характеризират спокойна обстановка на почвообразуване. Допуска се, че реката, преминаваща през обекта е извирила от Витоша, защото петрографският състав на късовете показва преобладаване на средногорски вулканити. Първоначално тя е преминавала през мястото на т. 333 и 334. Посоката и е била север – юг. В последствие руслото леко се е изместило на югозапад – североизток, нещо, за което говорят данните в описаните сондажи. На мястото на реката (или неин ръкав) се е образувала старица, която постепенно е изгубила връзка с речното течение и в нея са започнали да се проявяват процеси на заторфяване. В последствие на това място се е оформила заливна тераса, която показва режим в близост до водния обект, но обстановката е била прибрежна. По-късно, на същото място са започнали да се активизират почвообразователни процеси. Мястото в близост до реката е било благоприятно за заселване и обитаване поради близостта на руслото и високото ниво на грунтовите води. Следва да се подчертае, че този терен, изграден от речни наслаги (включително руслови, на заливната тераса и на старицата) е налагал укрепване. Изследването беше извършено от екип с ръководител доц. д-р Р. Кендерова.

³ Изключение се явяват две силно обезличени монети от края на IV-V век.

от днешната повърхност, непосредствено на юг от трасето на южния брод. Тя включва 31 монети с дата края на IV-V век (най-ранна принадлежи на Аркадий (395-408) / Хонорий (395-423), сечена между 395-408 г., а най-късна на Лъв I (457-474), сечен в Тесалоника), фрагмент от катарамата тип „Сучидава“ (обр. 7.3); фрагмент от накит (вероятно обеца) с намотка от бронзова лента с позлата (обр. 7.2); железен инструмент (секач/длето) (обр. 7.1), железен клин, бронзова верижка, три декоративни железни нита и пет бронзови, силно корозирали предмети с неясен характер. Находката се разполага в ниво от тъмносива до черна мазна пръст (алувиално отложение от реката)⁴. Широкият времеви диапазон, типът на предметите и мястото на регистрирането им не предполагат трезориране. Интерпретацията по-скоро насочва към изгубени лични вещи или материали събрани за вторична обработка. Любопитен момент е, че в непосредствена близост се регистрира и един тетартерон на Мануил Комнин (1143-1180) (обр. 7.7).

Анализът на движимия археологически материал показва широк времеви диапазон, но и обособяване на няколко хронологически периода с по-висока концентрация на находки.

Късната античност е представена от ограничено количество материали, където монетите доминират процентно над керамичните фрагменти. Нумизматичният прочит показва единичен екземпляр на имп. Антониниан от втора - трета четвърт на III век и масов материал от времето на им. Константин и синове до средата на V век (обр. 7.5-6). В същите времеви граници попада керамиката представена от кухненски и трапезни съдове, един фрагмент червенолакова, три фрагмента сива лакова и два фрагмента амфорна тара (обр. 6.1-9). Сравнително тесните хронологически граници, позицията на локализиране (основно в източната/североизточна част от терена) и фактът, че процентно почти всички антични находки попадат в нивата, свързани с изкуственото заравняване на терена, предполагат една кариера за пръст, вероятно в близост до проучвания терен, свързана с активния живот на Сердика през IV-V век.

Като средновековни (с изключение на спомената по-горе монета на Мануил Комнин) се определят два индивидуални паметника. Коланна катарамата с преки паралели от балканските територии може да се постави в X-XI век (обр. 7.8); бронзов катинар с богата декорация, чийто паралел от Коринт Г. Дейвидсън поставя „в XII или по-късен век“ (Davidson 1952, 140, Pl. 71,1013)

---

⁴ В черната пръст се локализира петно с керемидено червен цвят, в който се разполагат всички находки. Петното е ориентирано север-юг с размери 0.80x0.50 м и с дебелина около 0.03/0.05 м.

(обр. 7.9)⁵. Не се констатира нито един фрагмент синхронна битова керамика.

Вероятно през XVI - началото на XVIII век се датира единичен елемент от коланна гарнитура - S-овидна закопчалка (обр. 9.5), който се свързва със сабления портупей (Прокопенко 2014, 182-183)⁶.

Основната част от археологическите материали принадлежат към епохата на Възраждането. Сред тях се срещат разнородни по предназначение предмети от метал, керамика и дърво.

В резултат от множеството регистрирани интервенции на терена, керамичният материал е силно фрагментиран. Направената обработка показва голямо разнообразие на форми от всички групи керамични изделия (кухненски, трапезни, съдове за съхранение, за пушене, за осветление, хигиенни и други със специално предназначение). Сред най-добре запазените са два трапезни съда, кана (обр. 8.1) от края на XVIII – началото на XIX век⁷ и купа (обр. 8.2) от XVIII век⁸.

Сред открояващите се артефакти е малък фрагмент от стена на купа (обр. 8.3). От вътрешната страна на съда е нанесена бяла ангоба, а върху нея, като украса, рядка кафява ангоба. След това съдът е завъртян на грънчарското колело, в резултат на което капките от кафява ангоба са образували своеобразни меандри. Впечатление прави липсата на глазура от вътрешната страна на фрагмента. Това дава известни основания да се допусне, че този съд е недовършен и принадлежи към продукцията на местна работилница.

Важно място в керамичния комплекс заемат лулите. Между 49-те арте-

⁵ В специализираната литература съществува дискусия относно датата на този тип катарамии. Подобни паметници са включени в тип G4 по Schulze-Dörrlamm и поставени във втората половина на X-XI век. Сходна дата посочват Davidson за екземпляра от Коринт и Nuțu за находката от Халмирис (Davidson 1952, 272, Pl. 114, 2203; Nuțu 2011, 309-310, Fig. 3). Катарамата е с точен паралел от Враца, България. Регистрирана е в гроб интерпретиран като римски (Бучински 1946, 227, обр. 140, 1). Съпътстващият инвентар насочва към по-късно време, вероятно IX - първата половина на X век.

⁶ Най-близкият паралел, от археологическа среда, произхожда от некропол от Късното средновековие при Водоча, Македония (Манева 2012, 90, Сл. 7). Въпреки това следва да се отчете, че относно тези закопчалки (над 20 публикувани екземпляри в районите северно и южно от Стара планина) към момента е предлагана коренно различна дата - около IV-V век (Станев 2012. 229-230).

⁷ Формите и украсите на керамичните съдове през османския период и Възраждането са изключително устойчиви. Използвани са продължително време. Кани с подобна форма са известни от Белград, датирани през XVI-XVII в. (Bikić 2003, 66-67, tip IV/4). Аналогични кани са открити в комплекси при археологическите проучвания на площад „Св. Неделя“ в София през 2015 г., където са датирани с монети на султан Селим III (1789-1807). Материалите не са публикувани. По технологични белези разглежданата кана е аналогична на тези от обекта на площад „Св. Неделя“ и трябва да бъде датирана в края на XVIII и началото на XIX век.

⁸ Купи със същите технологични белези са известни от археологическите разкопки на обект „Стара община“ в гр. Созопол, където са датирани най-общо в XVIII в. Материалите не са публикувани. Благодарим на директора на АМ Созопол Димитър Недев за възможността да се запознаем с материалите от обекта.

факта от тази група са представени всички известни до сега типове от появата им по нашите земи през XVII век (обр. 8.5) до излизането им мода в края на XIX век (обр. 8.10)⁹.

Със своите формално-технологични белези се откроява една лула (обр. 8.6). В историографията са изказани мнения, че такива са произвеждани в София (Станчева, Николова 1989, 139-140, обр. 11).

На една от лулите (обр. 8.7) е поставен печат на производителя, на който е изписана на арабица думата ششان с възможно четене [shashan]. На този етап не е намерен превод. Лули с печати със същото съдържание са известни от София, където значението на думата е осмислено като „знак“ или „белег“ [nishan] (Станчева, Николова 1989, 137 обр. 6)¹⁰.

От металните находки особен интерес представлява бронзовият печат (обр. 10.1). Той има кръгла форма с единична контурна линия, в която на един ред са изобразени на кирилица буквите ЛМ : ЕГ, а на втори – годината 1868. Печатът принадлежи към групата лични печати, в които обикновено са изписвани двете имена на неговия притежател, посредством инициали, като за всяко име са поставени по две букви (Михайлова-Мръвкарлова 2006, 112). Подобни печати са били собственост на български учители, търговци, занаятчии и духовни лица през Възраждането.

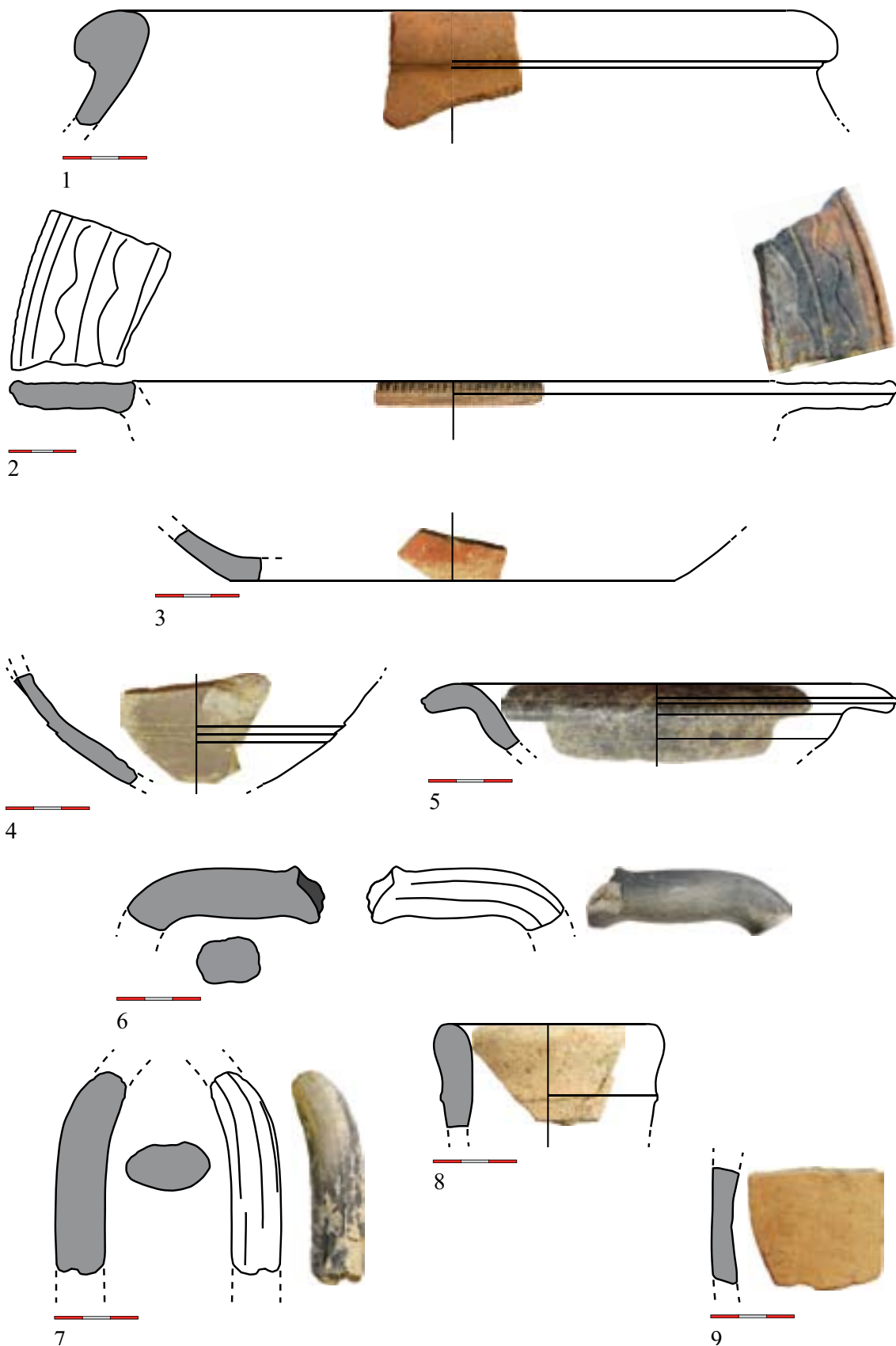
Към възрожденските материали, датирани в XIX век, спада и бронзовата мастилница, част от дивит (обр. 10.3), на която кутията за пера и моливи липсва. Тези артефакти са добре известни на Балканите през епохата на османското владичество и Възраждането. Дивити (с мастилници с аналогична форма) са известни от XVII в. (Vodur 1987, 113).

Към металните находки от възрожденската епоха принадлежат три бронзови пръстена (обр. 9.1-9.3), каквито са намирани в София (Станчева, Писарова 1989, 106-109, обр. 8 д, 10 е, ж, 12 в)¹¹. Към тази група находки спадат и чифт медни апликации (обр. 9.8), бронзова апликация за тесен колан (обр. 9.6), оловна апликация за прикрепяне към тесен ремък (обр. 10.2) и желязна катарама за колан (обр. 9.7), които нямат известни засега археологически паралели.

⁹ За повече информация виж (Тодоров 2010, 814-826; Тодоров 2007, 188-219) и цитираната там литература.

¹⁰ Предложеният превод е неточен, тъй като думата „знак“ [nishan] се изписва ششان. Тя започва с началния вариант на буквата ن [nun], а не с началния вариант на буквата ش [shin], както е изписано на печата.

¹¹ Изделието с инкрустирана плочка има паралели и от разкопките на ул. „Цар Калоян“, при строежа на магазин „Кореком“ през 1966 г. (РИМ-София - Фонд Археология МИСА 2894 и МИСА 2895).

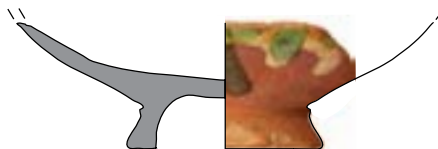
Обр. 6. 6.1 гърне; 6.2-3 купи; 6.4-5 купички; 6.6-7 дръжки; 6.8-9 тара

Обр. 7. 7.1 инструмент; 7.2 обица; 7.3 катарамa; 7.4-7 монети; 7.8 катарамa; 7.9 катинар

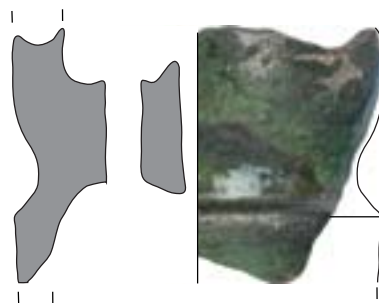
1

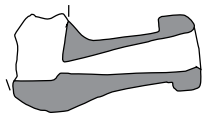
2

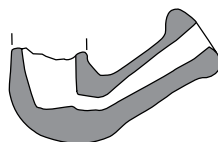
3

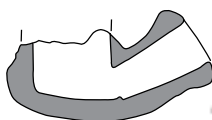
4

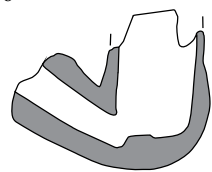
5

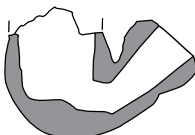
6

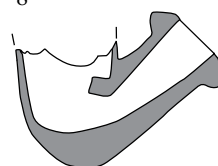
7

8

9

10

Обр. 8. 8.1 кана; 8.2 купа; 8.3 купа (фрагмент); 8.4 чашка за нарбиле; 8.5-8.10 лули

Обр. 9. 9.1-3 пръстени; 9.4 мънисто; 9.5 коланен механизъм; 9.6 коланна апликация; 9.7 катарама; 9.8 коланни апликации

1

2

3

4

5

6

Обр. 10. 10.1 личен печат; 10.2 апликация; 10.3 дивит; 10.4-6 монети

Направеното проучване в парцела, определен за строеж на хотел „Централ“ в София, даде възможност да се направят следните изводи: Теренът остава извън усвоената градска площ през всички епохи от развитието на София, чак до края на XVIII век. Античните материали от IV-VI век и средновековните от XII век не са свързани със структурите, регистрирани в рамките на обекта. В източната част на проучваното пространство се разкри корито на река, която се е спускала от юг към север. В нейното русло са открити османските монети от XV и XVI век. В края на XVIII – началото на XIX век на западната заливна тераса се е образувало градско сметище, от което произхожда и основната част от керамичния материал. Около средата на XIX век реката е пресушена. Вероятно покачването на подпочвените води при влажно време е принудило живеещите наоколо да изградят бродове от масивни камъни. Между средата и края на XIX век теренът е засипан с пръст. По този начин в него попадат археологически материали, донесени отвън. Приблизително по същото време се появява нетрайна постройка от кирпич, както и тясната улица с каменна настилка, ориентирана изток-запад, която е отвеждала към централната част на София. През XX век източната част от терена остава във вътрешния двор на масивна сграда, която е дълбоко вкопана в западната част на парцела. Отново през XX и началото на XXI век са извършени нови дълбоки вкопавания и засипвания на терена, което допълнително затруднява интерпретацията на археологическия материал. Разкопките въпреки липсата на културни напласствания до времето на Възраждането имат своя приносен характер за ранната история на съвременна София.

КАТАЛОГ

Гърне (обр. 6.1) - Запазена част от устието и стената. Глина с високо съдържание на пясък и шамот. Външната и вътрешна повърхност са след изпичането са добили цвят PANTONE 723 C. Запазена височина 4.3 см. Диаметър на устието 24.0 см.

Датировка – IV век

Купа (обр. 6.2)- Запазена част от устието. Глина с високо съдържание на пясък и шамот. Външната и вътрешна повърхност са след изпичането са добили цвят PANTONE 7531 C. Запазена височина 1.2 см. Диаметър на устието 28.3 см.

Датировка – IV век.

Купа (обр. 6.3) - Запазени са част от дъното и стената. Пречистена глина без примеси. Външната и вътрешна повърхност след изпичането са добили цвят PANTONE 7508 C. Върху външната повърхност е нанесена червена глазура с цвят PANTONE 470 C. Запазена височина 1.9 см. Диаметър на устието 16.0 см.

Датировка – IV век.

Купичка (обр. 6.4) - Запазена е част от стената. Пречистена глина без примеси. Външната и вътрешна повърхност след изпичането са добили цвят PANTONE 7503 C. Запазена височина 3.9 см.

Датировка – IV век.

Купичка (обр. 6.5) - Запазена част от устието и стената. Пречистена глина без примеси. Външната и вътрешна повърхност след изпи-

чането са добили цвят PANTONE 418 C. Запазена височина 2.9 см. Диаметър на устието 14.0 см.

Датировка – IV век.

Дръжка (гърне?) (обр. 6.6) - Фрагмент. Пречистена глина без примеси. Външната и вътрешна повърхност след изпичането са добили цвят PANTONE 415 C. Запазена дължина 7.4 см.

Датировка – IV век.

Дръжка (кана/стомна?) (обр. 6.7) - Фрагмент. Пречистена глина без примеси. Външната и вътрешна повърхност след изпичането са добили цвят PANTONE 417 C. Запазена дължина 7.6 см.

Датировка – IV век.

Тара (обр. 6.8) - Запазена е част от стената на амфора. Пречистена глина без примеси. Външната повърхност след изпичането е добила цвят PANTONE 7509 C. Запазена височина 4.4 см.

Датировка – IV век.

Тара (обр. 6.9) - Запазена е част от устието на амфора. Глина с ниско съдържание на пясък. Външната и вътрешна повърхност след изпичането са добили цвят PANTONE 7508 C. Запазена височина 3.6 см.

Датировка – IV век.

Инструмент (секач/длето?) (обр. 7.1) - Фрагмент. Изработен от желязо. Запазена дължина 22.0 см.

Датировка – IV-V век.

Обица (обр. 7.2) - Фрагмент. Намотка от бронзова лента с позлата. Запазена дължина 2.1 см.

Датировка – IV-V век.

Катарама (обр. 7.3) - Фрагмент. Изработена от бронз. Тип „Сучидава“. Запазена дължина 22,0 см.

Датировка – VI-VII век.

Катарама (обр. 7.8) - Изработена от бронз. Размери 3.2 x 3.0 см.

Датировка – X-XI век.

Катинар (обр. 7.9) - Изработен от бронз. Размери 3.9 x 6.8 см.

Датировка – XII век.

Кана (обр. 8.1) - Липсва част от устието и дръжката. Горната част на съда има хиперболоидна форма, която постепенно преминава в приплесната полусфера.

Глината е с ниско съдържание на пясък, ситна слюда, след изпичането, добила цвят 5 YR 6/8 (reddish yellow). По-голямата външна част на съда е покрита с подглазурна ангоба и зелена глазура. Запазена височина – 11.9 см. Максимален диаметър – 8.1 см. Диаметър на столчето - 5.6 см.

Датировка – XIX век.

Купа (обр. 8.2) - Устието липсва. Формата на купата е полусферична, столчето конично, а дъното конкавно. Глината е с високо съдържание на едър пясък, ситна, сребриста слюда, след изпичането, добила цвят 5 YR 7/8 (reddish yellow). От вътрешната страна е

нанесена подглазурна бяла ангоба и жълта глазура. От външната страна, по устието и надолу, е нанесена рядка ангоба, която се е стекла на капки към дъното, но не достига до столчето на съда. Върху ангобата е поставена зелена глазура, също неравномерно нанесена. Запазена височина – 4.6 см. Диаметър на столчето - 7.2 см.

Датировка – XVIII век.

Купа (обр. 8.3) - Запазена е малка част от стената на съда. Глината е със средно съдържание на пясък и сребриста слюда, равномерно изпечена, добила цвят 2.5 YR 6/8 (light red). От вътрешната страна е нанесена бяла ангоба, а върху нея ивици кафява ангоба. Липсва глазура.

Запазена височина – 7.8 см.

Датировка – XIX век.

Чашка за наргиле (обр. 8.4) - Устието и втулката липсват. Глината е с ниско съдържание на пясък и слюда. Изпечена е неравномерно. Във външната част на лома цветът е 10 YR 5/8 (yellowish brown), а във вътрешната 2.5 YR 5/6 (red). От двете страни са нанесени бяла подглазурна ангоба и зелена глазура.

Запазена височина – 3.,5 см. Максимален диаметър – 5.4 см.

Датировка – XIX век.

Лула (обр. 8.5) - Част от чашката липсва. Тръбичката е изцяло запазена и има овално сечение, крайникът е коничен. Глината е добре пречистена, равномерно изпечена, добила цвят – White page 7YR/7 (white). Външната повърхност не е обработена.

Запазена височина – 2.7 см; запазена дължина – 5.2 см.

Датировка – XVII век.

Лула (обр. 8.6) - Част от чашката липсва, тръбичката има кръгло сечение, а крайникът е биконичен. Глината е добре пречистена, неравномерно изпечена. Във външната част на лоба, цветът е 10YR 5/4 (yellowish brown), а във вътрешната - 10YR 4/3 (dark yellowish brown). Външната повърхност е отмита, след изпичането е добила цвят 10R 6/3 (pole red). Запазена височина – 3.7 см; запазена дължина – 5.8 см.

Датировка – XVIII век.

Лула (обр. 8.7) - Горната част от чашката липсва, а долната има форма на приплесната полусфера. Глината е добре пречистена, равномерно изпечена, добила цвят след изпичането – 2.5YR 5/8 (red). Външна повърхност – излъскана с цвят – 2.5YR 5/8 (red). Украсата е релефна и врязана. Релефната представлява хоризонтална линия върху чашката и стилизирано цвете върху крайника на тръбичката. Врязаната украса е нанесена по основата на чашката. Състои се от стилизирани растителни орнаменти и вертикални линии.

Върху долната страна на тръбичката е поставен печат на производителя с надпис на арабица – ششان с възможно четене [shashan]. Не е намерен превод.

Запазена височина – 2.9 см; запазена дължина – 5.6 см.

Датировка – нач. на XIX век.

Лула (обр. 8.8) - Част от устието на чашката

липсва. Горната ѝ част има хиперболоидна форма, а долната полусферична. Тръбичката има осемстенно сечение. Глината е с ниско съдържание на ситна, сребриста слюда. Изпечена е равномерно, добила цвят – 5YR 5/6 (yellowish red). Външната повърхност е излъскана с цвят – 2.5YR 6/8 (light red). Украсата е геометрична – врязана и релефна. Релефната – широка вълнообразна линия, която заема горната част на чашката и вертикални канелюри върху долната част на чашката. Врязаната украса представлява две хоризонтални линии с насечки. По-тясната от тях заема пространството непосредствено под устието, а по-широката е поставена в средата на чашката като разграничава долната от горната ѝ част.

Запазена височина – 4.4 см; запазена дължина – 5.5 см.

Датировка – XIX век.

Лула (обр. 8.9) - Устието на чашката липсва. Тръбичката има овално сечение, крайникът е тороиден. Глината е добре пречистена, равномерно изпечена, добила цвят – 5YR 5/4 (yellowish red). Външната повърхност е силно отмита, след изпичането е добила цвят - 5YR 4/4 (yellowish red). Украсата е врязана, геометрична и растителна, нанесена по тръбичката. Геометричната представлява пояс от къси линии, нанесен перпендикулярно на тръбичката, а растителната заема крайника на тръбичката.

Запазена височина – 3.6 см; запазена дължина – 5.3 см.

Датировка – XIX век.

Лула (обр. 8.10) - Устието на чашката липсва. Тръбичката има кръгло сечение, а крайникът е с неправилна форма. Глината е добре пречистена, равномерно изпечена, добила цвят – 5YR 6/8 (reddish yellow). По външната повърхност е нанесена ангоба с цвят - 10R 5/6 (red). Украсата е врязана и се състои от две линии нанесени перпендикулярно на тръбичката.

Запазена височина – 4.3 см; запазена дължина – 5.6 см.

Датировка – вт. пол. на XIX век.

Пръстен (обр. 9.1) - Изработен от бронз. Размери 1.9 x 2.2 см.

Датировка – XV-XVII век.

Пръстен (обр. 9.2) - Изработен от бронз. Размери 1.9 x 2.2 см.

Датировка – XV-XVII век.

Пръстен (обр. 9.3) - Фрагмент. Запазена е касетата с инкрустация. Размери 2.4 x 2.4 см.

Датировка – XV-XVII век.

Мънисто (обр. 9.4) - Изработено от кварц. Размери 1.3 x 1.3 см.

Датировка – XV-XVII век.

Коланен механизъм (обр. 9.5) - Фрагмент от S-овидна закопчалка. Изработен от бронз. Запазена дължина 2.2 см.

Датировка – XVI-XVIII век.

Апликация (обр. 9.6) - Елемент от коланната гарнитура. Изработена от бронз. Размери 2.8 x 1.8 см.

Датировка – XVI-XVIII век.

Катарама (обр. 9.7) - Изработена от желязо.

Размери 3.9 x 5.5 см.

Датировка – XVI-XVIII век.

Апликация (обр. 9.8a) - Елемент от коланната гарнитура. Изработена от бронз. Размери 3.9 x 1.3 см.

Датировка – XVI-XVIII век.

Апликация (обр. 9.8b) - Елемент от коланната гарнитура. Изработена от бронз. Размери 3.9 x 1.3 см.

Датировка – XVI-XVIII век.

Печат (обр. 10.1) – Личен печат. Изработен от бронз. Размери 3.9 x 6.8 см.

Датировка – XIX век.

Апликация (обр. 10.2) - Изработена от олово. Размери 3.4 x 3.3 см.

Датировка – XIX век.

Мастилница (обр. 10.3) - Част от дивит. Изработен от бронз. Размери 3.5 x 3.2 см.

Датировка – XIX век.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бобчев 1989: С. Бобчев. Преглед на останките от Сердика, открити в течение на петдесет години. – В: В. Велков и др. (ред.) Сердика. Т. II. София, 1989, 37-58.
- Бобчев 1943: С. Бобчев. Сердика. Материали за изучаване топографията, устройството и архитектурата на града (Материали за историята на София, XII). София, 1943.
- Бучински 1946: Д. Бучински. Археологически вести: Из музея във Враца. Известия на българския археологически институт, 15, 1946, 227, обр. 140.
- Добревски 1907: С. Добревски. Исторически очерк на Софийската крепост. – Военен журнал, XIX, 1907, № 8-9, 1155-1192, л. 1-5 (черт. 1-33).
- Кирова 2007: Н. Кирова. Античен обект в трета спасителна зона на ИАР Сердика-Средец, ул. Дамян Груев № 8, София, през 2006 г. - Археологически открития и разкопки през 2006 г., 2007, 314-317.
- Манева 2012: Е. Манева. Од средновековните појасни гарнитури до подоцнежните пафти. Годишен зборник на филозофскиот факултет. 65, 2012, 86-104.
- Мешеков 2008: Ю. Мешеков. Археологическо проучване на обект „Раннохристиянски сводови гробници“, пл. Позитано, София. - Археологически открития и разкопки през 2007 г., 2008, 364-368.
- Михайлова-Мръвкарлова 2006: М. Михайлова-Мръвкарлова. Увод в османската сфрагистика. 2006.
- Прокопенко 2014: В. Прокопенко. Сабельный портупейный подвес с крючком-застежкой. Восточная Европа, Османская Империя - XVI - начало XVIII в. Історія давньої зброї. Дослідження 2014. К. 2014. с. 180-191.
- Станев 2012: Ал. Станев. Елементи на германския фибулен костюм на юг от Дунав. 2012.
- Станчева, Николова 1989: М. Станчева, Т. Николова. Нови проучвания върху глинениите лули от София. - Сердика. Археологически материали и проучвания. Т. 2, 1989, 133-141.
- Станчева, Писарова 1989: М. Станчева, В. Писарова. Колекция от пръстени в Музея за история на София. - Сердика. Археологически материали и проучвания, 2, 1989, 98-124.
- Тодоров 2007: Вл. Тодоров. Керамични лули от обект „Sexaginta prista“ края на XVIII - началото на XX в. – ИРИМ Русе. Кн. XI, 2007, 188-219.
- Тодоров 2010: Вл. Тодоров. Характеристика на колекцията керамични лули от Силистра. - Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis Supplementum V (2010).

Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova, 814-826.
Филов 1915: Б. Филов. Новооткрити старини. – Известия на българското археологическо дружество, V, 1915, 222-230.
Хараламбиева 1986: А. Хараламбиева 1986. Лули за чибуци от градския музей в Провадия. – ИНМВ, 22 (37). 1986, 141-14.
Bikić 2003: Vesna Bikić. Gradska keramika Beograda (16-17. vek). 2003.
Bodur 1987: F. Bodur. Türk meden sanatı. 1987.
Davidson 1952: G. Davidson. The Minor objects. Corinth. Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens. XII. 1952.
Nuțu 2011: G. Nuțu. Accesorii vestimentare rare în nordul Scythiei Minor. PEUCE, S.N. IX, 2011, 305-312.

СПАСИТЕЛНО АРХЕОЛОГИЧЕСКО ПРОУЧВАНЕ НА ОБЕКТ БУЛ. „ХРИСТО БОТЕВ“ № 52

Александър Станев, Владислав Тодоров, Емилия Евтимова

РЕЗЮМЕ

Спасителното археологическо проучване на обект бул. „Христо Ботев“ № 52, дава възможност да се направят няколко извода: теренът остава встрани от застроената градска площ до края на XVIII век. Намерените антични материали от IV-VI век (обр. 6.1-9, 7.1-6) и средновековни от XII век (обр. 7.7-9) не са свързани със структурите, регистрирани в рамките на парцела. В източната част на изследваното пространство се разкри корито на река, която се е спускала от юг към север. В нейното русло са открити османските монети от XV и XVI век (обр. 10.4-6). В края на XVIII – началото на XIX век на западната заливна тераса се е образувало градско сметище, от което произхожда и основната част от керамичния материал (обр. 8.1-10). Около средата на XIX век реката е пресушена. Вероятно покачването на подпочвените води при влажно време е принудило живеещите наоколо да изградят бродове от масивни камъни. Между средата и края на XIX век теренът е засипан с пръст. По този начин в него попадат археологически материали, донесени отвън (обр. 9.1-8, 10.1-3). Приблизително по същото време се появява нетрайна постройка от кирпич, както и тясната улица с каменна настилка, ориентирана изток-запад, която е отвеждала към централната част на София. През XX век източната част от терена остава във вътрешния двор на масивна сграда, която е дълбоко вкопана в западната част на парцела. Отново през XX и началото на XXI век са извършени нови дълбоки вкопавания и засипвания на терена, което допълнително затруднява интерпретацията на археологическия материал. Разкопките въпреки липсата на културни напластявания до времето на Възраждането имат своя приносен характер за ранната история на София.

КЛЮЧОВИ ДУМИ

археологически обект в София; керамика, находки, Възраждане

АВТОРИ

Александър Станев
РИМ - София
гр. София, пл. Бански № 1
alexander.stanev@gmail.com

Владислав Тодоров
vladislavtodorov@abv.bg

Емилия Евтимова
НАИМ БАН
гр. София, ул. Черковна № 2
eta_ev@abv.bg

RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT 52, HRISTO BOTEV BLVD.

Alexander Stanev, Vladislav Todorov, Emilia Evtimova

RESUME

The rescue archaeological research at 52 ,Hristo Botev Blvd. gives the opportunity to make some conclusions: the terrain remains away from built-up urban area until the late 18th century. The artifacts from the 4th – 6th century. (figs. 6.1-9; 7.1-6) and from the 12th century. (fig. 7.7-9) discovered there are not to be relevant to the structures registered within the frames of the investigated plot. A riverbed has been revealed in its eastern part running from south to north. It contained Ottoman coins dating from the 15th and 16th century. (fig. 10.4-6). In the late 18th – early 19th century. an urban dung-hill was organized on the western floodplain terrace comprising the main amount of the pottery fragments discovered (fig. 8.1-10). About the mid 19th century. the river was drained up. Probably the rising groundwater in wet weather forced the residents nearby to construct fords of massive stone. In the second half of the 19th c. the terrain was covered with soil. Thus, archaeological materials found there were imported along with the soil from some other place (figs. 9.1-8; 10.1-3). Almost at the same time a flimsy structure made of adobe appeared there as well as a narrow street paved with stone, oriented east – west and leading to the central part of Sofia.

In the 20th century. the eastern sector of the terrain remained within the inner yard of a massive building deeply rooted in the western part of the plot. Once again in the 20th and early 21st century. some new deep diggings and backfilling of the terrain were undertaken which additionally complicate the interpretation of the archaeological material. Despite the lack of cultural layers until the time of the Revival, the archaeological research contributes to the early history of Sofia.

KEYWORDS

archaeological cite in Sofia; pottery; artifacts; Late Ottoman/Revival period

AUTHORS

*Alexander Stanev
Regional Historical Museum - Sofia
1, Banski square, 1000 Sofia, Bulgaria
alexander.stanev@gmail.com*

*Vladislav Todorov
vladislavtodorov@abv.bg*

*Emilia Evtimova
National Institute of Archaeology with Museum – Bulgarian Academy of Sciences,
2, Saborna Str, 1000 Sofia, Bulgaria
ema_ev@abv.bg*